

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15:347.9(477)«8/11»

«СУД БОЖИЙ» У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ІХ – XII СТ.)

Ковальова С.Г., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри історії і теорії держави і права
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено особливості правосвідомості середньовічного європейця крізь призму практики застосування ордалій – «Суду Божого». Встановлено, що середньовічна правосвідомість не розглядала ордалії як виключно процесуальну процедуру, трактуючи їх не стільки як спосіб встановлення істини, скільки як чудо, що є проявом Божого втручання у земне життя.

***Ключові слова:** правосвідомість, ордалії, середньовічне право, судовий процес, релігійна свідомість.*

В статье исследованы особенности правосознания средневекового европейца сквозь призму практики применения ордалий – «Божьего Суда». Установлено, что средневековое правосознание не рассматривало ордалии как исключительно процессуальную процедуру, трактуя их не столько как способ выявления истины, сколько как чудо, проявление Божьего вмешательства в земные дела.

***Ключевые слова:** правосознание, ордалии, средневековое право, судебный процесс, религиозное сознание.*

Kovalyova S.G. "JUDICIUM DEI" IN MEDIEVAL EUROPEAN LEGAL CONSCIENCE (BASING ON NARRATIVE SOURCES OF IX–XII CENTURIES)

In this article the features of medieval European legal conscience are investigated. They are shown through the practice of ordeals – "Judicium Dei" ("God's Judgment"). It is found that medieval justice regarded the ordeals not only as procedural process, the mean of establishing the truth, but also as a miracle of God's intervention in earthly life.

***Key words:** legal conscience, ordeal, medieval law, litigation, religious conscience.*

Постановка проблеми. Повернення сучасної України до європейського політичного, правового, культурного простору ставить нові вимоги перед державою і суспільством. Однією з найважливіших вимог є підвищення рівня правової культури та правосвідомості наших співвітчизників, адже сформованість європейського за сутнісними характеристиками менталітету є чи не найістотношою з передумов європеїзації нашого суспільства. У цьому контексті становить інтерес відтворення та аналіз історичної картини еволюції правосвідомості народів Європи, встановлення сутності та особливостей правової психології та правової ідеології європейців на різних етапах їхнього розвитку. Одним із важливих для дослідження періодів є так зване зріле середньовіччя – час, коли, за висловом Г.Дж. Бермана, формувалась західна традиція права. Якщо правове мислення, правосвідомість і правова культура мали яскраво виражений теоцентричний характер, то протягом «папської революції» XI – XII ст. заклалися підвалини гуманістичного сприйняття світу, що через два століття знайде потужне вираження у культурі Ренесансу. Еволюція правосвідомості знайшла вираження, у тому числі, у зміні поглядів на давні правові інститути, одним із яких є так звані ордалії – судові

випробування, які сприймалися середньовічним соціумом як Суд Божий. Відтак вивчення особливостей європейської правосвідомості, зокрема, крізь призму окремих правових інститутів, є корисним і актуальним.

Ступінь розробленості проблеми. Особливості середньовічної європейської свідомості досліджувались видатними вітчизняними і закордонними медієвістами-істориками і культурологами, зокрема: М. Блоком, Ф. Броделем, А. Гуревичем, Ж. Дюбі, А. Сванідзе, Н. Старченко та ін. Однак правосвідомість як складова правової реальності середньовіччя залишається недослідженою.

Метою статті є встановлення окремих рис правосвідомості середньовічного соціуму і окремого індивіда крізь призму застосування ордалій – судових випробувань вогнем (розпеченим залізом) і водою, які отримали назву «Суду Божого». Дослідження базується на матеріалах наративних джерел IX – XII ст., коли ордалії здобули найінтенсивнішого поширення в Європі.

Виклад основного матеріалу. Випробування вогнем застосовувалось у різних формах. Для доведення істинності своїх тверджень, а отже, невинуватості, звинувачений мав пройти між двома розкладеними вогнищами. Якщо його одяг не займався, а сам

він не отримував опіків, то вважався виправданим. Іншою формою ордалії було випробування розпеченим у вогні залізом. Випробування мав довести свою невинуватість проходженням по розпечених лемешах плуга, як правило, дев'яти або дванадцяти, або пронести у руках шматок розпеченого бруса, зазвичай важкого і немалого. Руки або ступні випробовуваного зав'язували шматком чистої тканини на певний термін (у більшості правових пам'яток вказуються три дні), після чого рани пред'являли суддям. Якщо рани гоїлись швидко і без ускладнень, то випробовувана особа вважалась «очищеною» від звинувачення. Якщо ж рана гнила, погано гоїлась, то вважалось, що Бог вказав на вину випробовуваного.

Випробування водою проводилось у двох формах. Випробування гарячою водою полягало у тому, що звинувачена особа мала занурити руку у казан із киплячою водою, куди була вкинута каблучка або інший дрібний предмет, і дістати їх з окропу. Обварену таким чином руку, як і при випробуванні вогнем, замотували чистою тканиною і контролювали загоєння опіків. Стан загоєння впливав на виправдання або засудження випробовуваного.

Як і при випробуванні вогнем (розпеченим залізом), при випробуванні киплячою водою (казаном) виходили з того, що Боже провидіння врятує невинуватого, охолодивши для його руки чи ніг воду або залізо так, щоб вони не пошкодили кінцівок; за іншим переконанням Господь покладе свою долоню між залізом або окропом і кінцівкою випробовуваного, щоб не допустити її пошкодження. Боже провидіння вбачали також у тому, що воно допомагає рані швидко загоїтись.

При випробуванні холодною водою підозрюваному зв'язували руки і ноги (ліву руку з правою ногою), пропустивши мотузку під зігнутими колінами та обмотавши її навколо боків, і кидали у річку або інше водоймище. Вважалось, що вода є чистою стихією, яка не прийме винуватого, виштовхнувши його. Тож, якщо випробування не тонуло, його вважали винуватим, якщо тонуло – то виправдовували.

У всіх випадках судді розраховували на втручання надприродних сил, які мали допомогти встановити істину. Результати ордалій тогочасно свідомістю сприймалися як беззаперечний доказ, отриманий від Бога. Тож ордалії мали назву «Божий суд» і їхні результати вважалися виявленням свідчення Бога щодо вини або невинуватості випробовуваного.

Інститут ордалій виник у звичаєвому праві германців, був закріплений у так званих Варварських Правдах – збірниках звичаїв V – VIII ст., а в IX – XII ст. отримав подальшого закріплення у нормативних правових актах світської влади, був санкціонований церквою і широко застосовувався на практиці. Інформація щодо застосування ордалій міститься не тільки у матеріалах судової практики (їх збереглося обмаль), але й у нарративних джерелах – хроніках, анналах та легендах про святих і дива. Тут варто зауважити, що середньовічна християнська історико-філософська концепція, яка була сформована

ще у IV ст. отцями церкви і яка базувалась на релігійному світогляді, трактувала історію як лінійний одновекторно спрямований процес, який має початок – створення світу – і неухильно рухається до кінця світу та триумфу Царства Божого, що є логічним завершенням і водночас головною, кінцевою метою та вищим сенсом історичного процесу. Тож офіційна історіографія, творена зусиллями християнського духовенства, розвивалась у рамках релігійної традиції і була одним з основних ідеологічних важелів впливу на колективний та індивідуальний розум і душу пастви. Організоване церквою універсальне релігійне виховання визначало релігійний тип свідомості як окремих індивідів, так і суспільства у цілому. Реальні історичні факти розглядалися середньовічними хроністами крізь призму підтвердження істинності постулатів Святого Письма та офіційної церковної доктрини, яка вбачала сутність історичного процесу у торжестві «істинного» християнства над язичництвом та ересями. Звідси походив підвищений суспільний інтерес до розповідей про надзвичайні дива, пов'язані з діяльністю святих та видатних діячів церкви, у тому числі продемонстровані під час проходження ордалій.

Сплеск легенд про чудесне проходження випробування вогнем спостерігався у XI ст.; персонажами таких легенд були переважно особи, що посідали значне місце у феодальній або церковній ієрархії. Випробування вогнем, як показує аналіз середньовічної історіографії, застосовувались у випадках, де йшлося про звинувачення у тяжких злочинах, що були водночас порушенням однієї з десяти заповідей, а отже, трактувались церквою як тяжкі гріхи. Особливе місце відводилося переказам про застосування ордалій щодо жінок, звинувачених у перелюбстві. Вважаємо, що розповсюдження практики випробування жінок вогнем було зумовлене впливами релігії та церкви. У IX ст. християнська церква Західної Європи зробила рішучі практичні кроки у напрямку посилення свого впливу і контролю як на публічну, так і на приватну сфери суспільного життя. Зростала вагомість церкви у політичному житті, відбувалося накопичення нею земель та інших матеріальних ресурсів, укріплювались її ідеологічні позиції. Важливу роль у цих процесах відігравали організаційні заходи, спрямовані на психологічний вплив на мирян: зростала кількість місць релігійного культу, значно покращилось їхнє оздоблення, було уніфіковане богослужіння, інтенсивно формувався пантеон святих, їхні моці виносились для поклоніння. У проповідях акцентувалась увага на запозичених з агіографічних творів взірцях святості [1], які помітно контрастували із реальною суспільною практикою. Церква прагнула навернути суспільство, насамперед, соціальну еліту, на шлях порятунку душі. Однією з основних задач у цьому контексті стало збереження та підтримка «Божого миру» – суспільного спокою і порядку. Тож чималу увагу церква приділяла інституту шлюбу, який, за виразом Ж. Дюбі, був головним підґрунтям суспільного миру [2]. Правила подружнього життя

формулювались провідними церковними ієрархами з посиланнями на приклади зі Священного Письма. Помітним внеском у формування норм, що регулювали шлюбно-сімейні відносини, став трактат «Про розлучення», написаний єпископом Гінкмаром Реймським у 860 р. з приводу спроби розлучення короля Середнього франкського королівства Лотара II з його жінкою Теутбергою. У трактаті, зокрема, вказувалось, що при звинуваченні жінок у зраді, а також у випадку пологів до шлюбу слід застосовувати «суд випробування» («examinationis iudicium»). Обґрунтовуючи легітимність застосування судового випробування водою та вогнем, Гінкмар Реймський вказав: «Християнство здавна узаконювало та часто використовувало суд, що здійснюється за допомогою води, як це було при Ноеві, звільняючи у ковчегу віри невинних і засуджуючи винуватих; і за допомогою полум'яної лави, як було при Лоті (Буття 19, 24-25); вогнем і здійснюється суд при явленні Сина Людського...» [3, с. 85].

Очевидно, керуючись трактатом Гінкмара Реймського, у випадках недоведеного звинувачення жінок у подружній зраді суди застосовували до підозрюваних ордалії. За легендами, у XI ст. Емма Норманська, мати англійського короля Едуарда Сповідника, звинувачена в адюльтері з єпископом Ельфвіном Вінчестерським, була виправдана після того, як босоніж пройшла по розпечених лемешах [4, с. 82]. Існує подібний сюжет, героїнею якого стала Кунігунда Люксембурзька, дружина баварського короля Генріха II: щоб виправдатись від неправдивого звинувачення у подружній зраді, королева за власним рішенням пройшла босоніж по шести розпечених лемешах плугів (sex igniri vomeres). Після смерті Кунігунда Люксембурзька була канонізована [5, с. 117].

Підкреслимо, що ордалії для доведення факту перелюбства застосовувались лише тоді, коли підозрюваною в адюльтері була жінка; до чоловіків випробування вогнем не застосовувались. Можемо припустити, що при встановленні такої норми церква керувалась, по-перше, ставленням до жінки як до «сосуду зла», істоти, яка априорі нижча за чоловіка; по-друге, у тексті Біблії санкціоновано застосування випробування водою жінки, яку чоловік підозрював у зраді, не маючи на те доказів (Числа 5:11-31). Крім того, колективна правосвідомість по-різному оцінювала факти перелюбства чоловіка і жінки. Позашлюбні статеві відносини були звичайним явищем для чоловіків: у середньовічних нарративних джерелах містяться численні вказівки на існування коханок у монархів, їхніх придворних, місцевих феодалів. Поширеними були випадки багатоженства, викрадення та зґвалтування дівчат і жінок, навіть черниць. І світська, і духовна влада намагались протистояти злочинності у цій сфері. У 853 р. духівництво ініціювало видання капітулярію у Суассоні, яким встановлювались суворі каральні санкції для викрадачів дівчат і вдів – мирянок і черниць; особливо тяжке покарання передбачалося для нечестивців на кшталт братів Нівена і Бертрика з Реймської провінції, які

чинили викрадення, перелюбство та інцест [1]. Однак на практиці суспільна мораль, хоча і співчувала потерпілим жінкам, але побилаливо ставилась до чоловіків-винуватців, вбачаючи в їхній поведінці прояв маскулітності та сприймаючи насильство як невідворотне зло. Кожної весни, з появою можливості для пересування по дорогах та для прогонування коней, починались військові походи королів із дружинниками. За висловом Ж. Дюбі, «це було початком великого щорічного свята руйнування, вбивства, насильства і пограбування» [2, с. 62] у суспільстві, система цінностей якого «була цілком заснована на прагненні віднімати і роздавати, на суперництві і насильстві» [6, с. 22]. Зґвалтування жінок на захоплених територіях під час військових кампаній було буденним явищем, яке мало демонструвати право переможця на прояв зверхності над переможеними.

Ставлення до подружньої зради жінок було значно більш суворим. Охорона цноти дівчат і подружньої вірності жінок була справою честі чоловіків сім'ї та роду. Відтак випробування жінки, що підозрювалась у перелюбстві, вогнем (розпеченим залізом) повністю відповідало гендерним уявленням середньовічного соціуму.

Ордалії у вигляді випробування вогнем застосовувались для очищення від звинувачень у вбивстві, яке також було порушенням однієї з десяти заповідей. У 1068 р. виник конфлікт між абатом Джованні Гуальберто, засновником чернечого ордену валомбросіанів, і єпископом П'єтро Меццабарба з Павії. Абат від імені флорентійської комуні звинуватив єпископа у симонії, той, у свою чергу, звинуватив Джованні у вбивстві із помсти за свого брата. Захищаючи абата, флорентієць П'єтро Альдобрандіні 23 лютого 1068 р. добровільно піддався випробуванню вогнем, пройшовши по розпеченому вугіллю між двома величезними вогнищами (висотою у чотири з половиною фути та шириною у п'ять футів) і не отримав ушкоджень. Ця подія сприяла його величезну популярність і сприяла отриманню ним посади кардинала-єпископа у 1072 р. Пізніше він був канонізований під іменем П'єтро Вогняного (Pietro Igneo) [7].

Флорентійські аннали повідомляють, що 14 лютого 1120 р. П'єтро Мінгардоле для захисту себе від розп'яття пройшов босоніж по дев'яти розпечених лемешах і залишився неушкодженим [8]. Крім Вікем стверджує, що в анналах допущено помилку щодо імені випробуваного та дати події і йдеться про П'єтро Вогняного [9, с. 188]. Очевидно, автор анналів використовував матеріал відомих йому легенд, вірогідно, не маючи достовірної інформації про реальні факти.

Вважаємо за можливе припустити, що колективна свідомість не завжди об'єктивно та точно фіксувала обставини реальних подій, домислюючи компоненти дива, які, нібито, свідчили про обраність, особливі чесноти, святість персонажів переказів. Додамо, що популярними сюжетами зображень святих Кунігунди Люксембурзької та П'єтро Вогняного аж до XVI ст. були сцени проходження ними ордалій.

Порушенням Божих заповідей офіційна католицька доктрина вважала і так звані ересі – вчення, що відходили від ортодоксальних католицьких догматів. XII – XIII ст. – час запеклої боротьби католицької церкви із численними ересями. У 1157 р. у Реймсі було виявлено проповідників-місіонерів, що представляли еретичну течію піфілів (фламандських альбігойців). Міська рада під головуванням реймського архієпископа винесла вирок, згідно з яким місіонери були довічно ув'язнені, їхні прибічники відлучені від церкви, а їхнє майно конфісковане. Мешканці Реймса, щодо яких існувала підозра у приналежності до піфілів, за рішенням суду мусили пройти випробування розпеченим залізом. Тим, хто за результатами ордалії був визнаний винним, таврували лоб і щоки [10, с. 24–25].

Відтак, релігійною свідомістю язичницькі за походженням судові обряди та процедури не сприймалися як такі, що суперечать догматам християнства; навпаки, чудесне рятування випробуваного трактувалось як втручання Господа у судовий процес з метою захисту несправедливо звинуваченого, а отримання тяжких опіків у ході проходження ордалії розцінювалось як свідчення справедливості Божої кари, яку всевидючий Господь накладав на винуватця. Церква використала такі умонастрої, поквапившись монополізувати право на «чудеса»: не маючи ресурсів для пропонування альтернативних засобів встановлення істини, а отже, не у змозі запобігти використанню ордалії, вона зобов'язала суддів проводити процедуру у присутності священика, котрий мав провести релігійні обряди під час випробувань, і затвердила тексти молитов, якими повинна була супроводжуватися процедура «Божого суду».

Віра у Боже втручання у судову процедуру для виявлення винуватого у VIII – XII ст. була беззастережною. Джерела свідчать, що при здійсненні правосуддя увага акцентувалась насамперед на факті Божої допомоги суддям, а не на точному дотриманні форми безпосередньої процедури ордалії. Наприклад, Тітмар Мерзебурзький, розповідаючи про магдебурзького єпископа Світгера, характеризує його як добродішну людину, осяяну Божою благодаттю, і як аргумент наводить наступний випадок. Камерарій єпископа, звинувачений у крадіжці шапки, не визнавав своєї вини. Після ретельного допиту камерарія єпископ звелів тому взяти зі столу «від душі освячений» ніж; звинувачений схопив ніж, але відразу ж кинув його на підлогу, немов той був розпечений і пік камерарію пальці, після чого підозрюваний негайно зізнався у крадіжці (Хроніка, книга VIII, п. 25) [11, с. 175]. Отже, Бог міг втрутитися у судовий процес насамперед тому, що «провідником» його волі був добродішний священик, який «від душі» освятив знаряддя ордалії, а не тому, що для проведення випробування було застосовано саме той предмет, який фігурував у правовій нормі. Відтак «дух» закону мав перевагу над його «буквою».

Ордалії використовувались не лише як процесуальний доказ. У II книзі «Хроніки» Тітмара Мерзебурзького (створена між 1012 та 1018 рр.) розповідається про поновлення

християнства у данів, які у правління короля Гаральда Синьозубого (X ст.) відмовилися від християнства і повернулися до сповідання язичницької релігії. Священик Поппо продовжував проповідувати народу слово Боже, критикуючи короля і переконуючи населення Данії повернутися до християнства. Тоді Гаральд запропонував Поппо «довести свої слова розпеченим залізом». Поппо, за свідченням хроніста, «з радістю погодився» пройти випробування. Наступного дня священик «відніс у вказане королем місце освячений величезної ваги шматок заліза і сміливо підніс свою геть не постраждалу руку». Очевидно, що розповідь Тітмара Мерзебурзького є тенденційною, а бачення розказаної історії – суб'єктивним, детермінованим релігійним світобаченням самого автора. Так, наприклад, хроніст-християнин, описуючи реакцію Гаральда на вказану подію, повідомляє, що король «дуже зрадив диву і разом зі своїми людьми негайно <...> підкорився владі Христа і до кінця життя <...> наслідував Божі заповіді» [11, с. 22]. Сучасний дослідник скептично сприйме таке несподіване і раптове повернення Гаральда до християнства, але у цьому випадку показовим є інше: випробування розпеченим залізом застосовувалося для доведення правоти випробуваного не у суді, але у справі абсолютно «добродішній» з релігійної точки зору – для доведення і демонстрації язичникам істинності християнської віри. Наведений Тітмаром Мерзебурзьким результат випробування мав свідчити, що Господь створив диво для підтримки Поппо та повернення данів у лоно церкви.

Чернець-цистерціанець П'єр де Во де Серне в «Історії альбігойців» розповідає про диво, що трапилось під час розправи з «еретиками» у Кастрі у вересні 1209 р. Граф, який керував розправою, звелів спалити двох альбігойців, хоча один з них заявив про своє розкаяння і прагнення повернутися до католицизму. Перед стратою він повторно зрікся «еретичних» поглядів; його товариш не покався у «ересі». Коли ж обох приречених вкинули у вогнище, «еретик», що не покався, відразу згорів, а той, хто зрікся «ересі», вийшов з вогню живим і неушкодженим, згоріли лише мотузки, якими він був зв'язаний перед стратою, та «трохи обпеклися кінчики його пальців» [13, с. 418].

Тож для свідомості середньовічної людини випробування вогнем (розпеченим залізом) було легітимним способом демонстрації слави Господа, його влади, сили і могутності й поза судом. Відтак середньовічна правосвідомість не розглядала ордалії як виключно процесуальну процедуру, трактуючи їх не стільки як спосіб встановлення істини, скільки як чудо, що є проявом Божого втручання у земне життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тейс Л. Наследие Каролингов IX–X века / Л. Тейс ; перевод с французского Т.А. Чесноковой. – М. : Скарабей, 1993. – Т. 2. – 272 с.
2. Дюби Ж. Время соборов. Искусство и общество 980-1420 годов / Ж. Дюби. – М. : Ладомир, 2002. – 384 с.

3. Антология мировой правовой мысли / Под ред. Л.А. Морозовой. – Том 2. Европа V – XVII в. – М. : Мысль, 1999. – 829 с.
4. Англосаксонская хроника / Пер. с др.-англ. З.Ю. Метлицкой. – СПб : Евразия, 2010. – 288 с.
5. Хёфер М. Император Генрих II / М. Хёфер ; пер. с нем. М. Васиной. – М. : АСТ ; Транзиткнига, 2006. – 285 с.
7. Дюби Ж. Европа в средние века / Ж. Дюби. – Смоленск : Полиграфма, 1994. – 320 с.
8. Salvestrini F. 13 febbraio 1068: la prova del fuoco di Settimo [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.storiadifirenze.org/wp-content/uploads/kalins-pdf/singles/13-febbraio-1068-la-prova-del-fuoco-di-settimo.pdf>
9. Annales Florentini. MGH, SS. Bd. XIX. Hannover. 1866. – Пер. И. Дьяконова [Электронный ресурс] – Режим

доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Florentini/text.phtml?id=8099

10. Wickham Ch. The Sense of the Past in Italian Communal Narratives / Ch. Wickham // The Perception of the Past in 12th Century Europe. Edited by P. Magdalino. – London: The Humbledon Press, 1992. – P. 188.

11. Moor R.I. The Formation of a Persecuting society. Authority and Deviance in Western Europe, 950–1250 / R.I. Moor. – Blackwell Publishing, 2007. – 345 p.

12. Титмар Мерзебургский. Хроника : в 8 кн. / Титмар Мерзебургский ; перевод с лат. И.В. Дьяконова – Изд. 2-е, исправл. – М. : Русская панорама, 2009. – 256 с.

13. Пер де Во де Серне. Альбигойская история / Пер де Во де Серне // Крестовые походы. Под сенью креста. – М. : Центрполиграф, 2003. – 431 с.

УДК 348.55

ІНСТИТУТ ЦЕРКОВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Мацелюх І.А., к. ю. н.,

асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Публікація присвячена юридичному аналізу складів церковних правопорушень, передбачених руськими джерелами церковного права державного походження. Залежно від ознак злочинів, проведено їх класифікацію на чотири групи: злочини проти віри та церкви; злочини проти сім'ї та моралі; злочини проти особистої свободи та честі; інші злочинні діяння, які віднесені князівським законодавством до церковної юрисдикції. Проаналізовано означені групи злочинів загалом і окремі види протиправних діянь зокрема.

Ключові слова: церковне правопорушення, злочини проти віри, злочини проти сім'ї, злочини проти моралі, джерела церковного права, Устав, Руська держава.

Публикация посвящена юридическому анализу составов церковных правонарушений, предусмотренных русскими источниками церковного права государственного происхождения. В зависимости от признаков преступления, осуществлена их классификация на четыре группы: преступления против веры и церкви; преступления против семьи и нравственности; преступления против личной свободы и чести; другие преступные деяния, отнесенные княжеским законодательством к церковной юрисдикции. Проанализированы указанные группы преступлений в целом и отдельные виды противоправных деяний в частности.

Ключевые слова: церковное правонарушения, преступления против веры, преступления против семьи, преступления против морали, источники церковного права, Устав, Русское государство.

Matselyukh I.A. THE INSTITUTE OF CANONICAL OFFENCE IN THE LAWS OF THE RUS STATE

The paper presents the legal analysis of canonical offences provided for by the Rus sources of canon law. Depending on their characteristics, crimes have been classified into four categories: crimes against faith and church; crimes against family and morality; crimes against personal freedom and honour; other criminal acts referred to ecclesiastical jurisdiction under the laws of the principality. The analysis presented covers these categories in general and certain types of offences in particular.

Key words: canonical offence, crimes against faith, crimes against family, crimes against morality, sources of canon law, ecclesiastical law, Rus State.

Законодавство Руської держави є однією із найактуальніших тем дослідження в історико-правовій літературі. Проблема інституту церковного правопорушення неодноразово привертала увагу кантоністів дореволюційної доби, серед яких А.С. Павлов, М.С. Суворов, Н. Мілаш, М.Е. Красножен, однак її вирішення було далеко від свого ідеалу. Ймовірно, каноністи, відчуваючи брак знань з кримінального права, уникали аналізу окремих видів злочину і, як наслідок, вони не потрапили в поле зору дослідників. Невитребуваність актуальної теми дослідження в радянський період є

зрозумілою. Сфера церковних відносин була табуована з погляду партійної ідеології. Нині дослідники зазначеного наукового напрямку не актуалізують церковно-правову проблематику, як здається, з причин, що пов'язані, начебто, з вичерпаністю інформативного ресурсу та відсутністю додатково виявлених правових та історичних джерел, які могли б сприяти новому прочитанню відомого дослідницького матеріалу. Однак, з огляду на досягнення сучасної теорії кримінального права, враховуючи нинішню судову практику з кримінальних справ, що перегукуються